

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ ПРЕДСТАВНИКІВ НАРОДНИЦЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОГО НАПРЯМКУ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1918-1945 рр.)

У статті проаналізовано державотворчі погляди представників народницького напрямку міжвоєнного періоду. Розглянуто основні праці С. Шелухіна, Р. Лащенко, М. Шаповала, у яких розкриваються їхні ідеї державного будівництва. Визначено особливості народницько-демократичного напрямку зазначеного періоду.

Ключові слова: державність, міжвоєнний період, державотворчі ідеї, народницько-демократичний напрямок.

В статье проанализированы взгляды представителей народнического направления междувоенного периода на государственное строительство. Рассмотрены основные работы С. Шелухина, Р. Лащенко, М. Шаповалова, в которых раскрываются их идеи государственного строительства. Определены особенности народно-демократического направления указанного периода.

Ключевые слова: государственность, междувоенный период, идеи государственного строительства, народно-демократическое направление.

State-building views of the representatives of peoples trend of the between-war period have been analyzed in this article. The main works by S. Shelukhin, R. Lashchenko, M. Shapoval, in which the ideas of state-building are analyzed, have been under review. The peculiarities of the peoples-democratic trend of that period have been determined.

Key words: the state system, the interwar period, the idea of building the state, the people's democratic direction.

Сучасний період українського державотворення характеризується відсутністю чіткої програми державного розвитку як у внутрішніх, так і у зовнішніх вимірах. Перед політиками, громадсько-політичними діячами, а також науковцями постало питання створення національно-державної стратегії розбудови України, яка б відповідала ментальним особливостям та потребам українського народу, його державницьким уподобанням, сприяла б встановленню правової і соціальної держави. Брак державотворчого досвіду провокує численні і довготривалі соціально-економічні та політичні кризи, характерні для нинішнього українського суспільства. Безперечно, в контексті вирішення цього питання цінним є державницький досвід багатьох європейських країн, які реалізують його століттями. Проте його не завжди можна адаптувати до державно-політичного сьогодення України через невідповідність національним рисам українців та особливостям розвитку української державності.

Для успішної реалізації поставлених завдань варто звернутись до напрацювань українських учених, що знайшли своє вираження у цілій низці

концепцій українського державного будівництва. Найбільш плідним періодом вітчизняної державницької думки був кінець XIX – перша третина XX ст. Значною мірою він був репрезентований політичними ідеями українських учених-емігрантів – кращих представників національної еліти, які переслідувались радянським режимом і знаходили притулок у країнах Європи. Актуальність державотворчих ідей тогочасних українських мислителів визначається кількома факторами. По-перше, навіть в умовах іноетнічного середовища українська діаспора не розгубила свого етнічного коріння, національних традицій, світогляду, мови, віри й української ідеї. По-друге, будучи активними учасниками національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., вони чималу частину своїх праць присвятили аналізу причин поразки державницьких устремлень українців, що дасть можливість на сучасному етапі державотворення уникнути помилок минулого. По-третє, погляди представників української діаспори найбільш адаптовані до світогляду та уподобань українського народу в усіх сферах його життя. По-четверте, процес повернення та

використання науково-теоретичних ідей учених-емігрантів можна вважати найкращими інвестиціями в процес державного будівництва в Україні.

Початок 90-х років ХХ ст. ознаменувався відродженням наукового інтересу до політичної та державницької історії українського народу без її заідеологізованих оцінок. Основні ідеї вітчизняної політичної думки міжвоєнного періоду знайшли своє відображення у перших роботах з цієї проблематики В. Потульницького та Б. Кухти, а також М. Кармазіної. Окремі аспекти розвитку українських державницьких ідей того чи іншого напрямку політичної думки, їх вплив на політичне життя українського суспільства були висвітлені М. Гордієнком, Ю. Римаренком, С. Гелесем, І. Бегеєм та іншими дослідниками. Разом з тим можемо констатувати, що зроблені лише перші кроки у напрямку дослідження концепцій української державності міжвоєнного періоду. Зокрема, малодослідженою залишається значна частина творчого спадку представників народницько-демократичного напрямку української політичної думки, а також особливості народництва зазначеного періоду.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі аналізу концепцій побудови української державності, розроблених представниками народницько-демократичної течії міжвоєнного періоду, виділити відмінності між старонародництвом (дореволюційний період) і новонародництвом, а також висвітлити основні тенденції та особливості, з'ясувати зв'язок теоретичних ідей із практикою політичного життя тогочасного українського суспільства. Насамперед, мова йде про таких визначних з наукової точки зору, але малодосліджених учених та політичних практиків, як Р. Лашенко, С. Шелухін, М. Шаповал.

Характеризуючи напрямки української політичної думки, відомий український історик І. Лисяк-Рудницький співставив її з «неораним перелігом», підкреслюючи величину і значимість тогочасних державницьких ідей [5, с. 63]. Інший відомий громадсько-політичний діяч і учений В. Заїкін ще у 1937 р. здійснив систематизацію української історико-правничої науки в еміграції та виділив основні ідеологічні напрямки в ній. Поряд з християнсько-консервативним і націоналістично-державницьким напрямами особливе місце він відвів народницькому, назвавши його найвпливовішими. У своїй праці В. Заїкін співставив погляди народників у дореволюційній і післяреволюційній добі, а також виділив їхні основні відмінності. Ідеологія новонародників, підкреслює дослідник, була «... більш етична, більш поміркована й більш державницька» [2, с. 5]. До основних представників новонародницької школи він відносить Р. Лашенка, а також С. Шелухіна та підкреслює, що їхні державницькі погляди вже значною мірою відрізняються від поглядів дореволюційних народників – М. Грушевського і М. Шаповала. Наш погляд, варто порівняти основні ідеї державного будівництва згаданих учених з метою

визначення особливостей народницько-демократичного напрямку української політичної думки міжвоєнного періоду. Зупинимось на характеристичі їх суспільно-політичних та державотворчих поглядів.

Відомий український учений, активний громадсько-політичний діяч, правник, дослідник історії українського державного устрою, джерел українського права Р. Лашенко вважається одним із найвизначніших представників новонародницької школи міжвоєнного періоду. У своїх працях він досліджував політико-правові підстави української державності, а також генезис та особливості формування суспільно-політичних ідей в Україні щодо організації державної влади з правової точки зору. Подібна тематика досліджень цікавила також С. Шелухіна – активного державного практика, вченого, правника, автора праці про кельтське походження України-Русі. Значна частина наукових праць була написана вченими в еміграції, де вони займалися в основному науковою діяльністю.

Р. Лашенко і С. Шелухін були не лише палкими прихильниками ідеї української державності, але й активними політичними практиками. Чимала кількість їхніх праць присвячена правовому обґрунтуванню політичної самостійності України. В контексті цього питання основну увагу вчені приділяли двом основним моментам: аналізу Переяславської угоди 1654 року та державно-правовим наслідкам абдикації царя в лютому-березні 1917 року в процесі українського державотворення. Якщо М. Грушевський трактував Переяславську угоду як з'єднання України з Росією на засадах васальної залежності, то С. Шелухін, керуючись історичними фактами, запевняє, що після укладання Переяславської угоди Україна ввійшла під протекцію царя незалежною державою. Вона не приймала і не визнавала влади московського народу над українським. С. Шелухін зазначає, що зміст угоди вказує на те, що між Україною та московським царем був створений військовий (мілітарний) союз, який носив персональний зв'язок і був розірваний внаслідок більшовицької революції 1917 року, що дало юридичні підстави для відновлення незалежності України. Натомість Р. Лашенко характеризує Переяславську угоду як своєрідний компроміс, до якого вдався Б. Хмельницький, щоб виробити легальну форму відокремлення України, яка на той час була провінцією Речі Посполитої. Однак повністю не відкидаючи ідей васалітету, унії реальної і персональної, дослідник робить висновок, що Переяславська угода – необхідний і взаємовигідний для обох народів федеративний акт, що свідчить про спільність історичних традицій, віри і політичних цілей. Проте вже з самого початку, підкреслює Р. Лашенко, її зміст був сплюндорований, знищений самою сутністю антинародної монархічної влади російського царизму, що суперечила ідеям українського народоправства. Тому відновлення Української самостійної держави в 1917 році ґрунтувалось на цілком законних підставах [7, с. 148].

Значну увагу новонародники приділяли питанню організації державної влади в Україні. Перебуваючи в еміграції й оцінюючи державотворчі перспективи України, Р. Лашенко писав: «Є матеріал надзвичайно багатий, великий для державного будівництва, є і територія і населення, але цілком сталої, цілком постійної організованої влади і ясно оточених форм державного життя ще майже немає» [4, арк. 1]. Розвиток української державності, на його думку, базувалася як на демократичних, так і на аристократичних ідеях, що постійно змінювалися та еволюціонували. Так, наприклад, доварязький період зародження державності, зазначає Р. Лашенко, характеризувався дійсним народоправством, демократичністю, принципами виборності і свободи. Натомість князівський період, особливо в Галичині, відзначався поступовим укріпленням та розвитком аристократичного ладу. Він констатує, що система державного правління – монархія чи республіка – формувалася залежно від переважання демократичних чи аристократичних ідей на певному етапі суспільного розвитку українського народу. Ідеї демократизму мали особливе трактування серед українців, вони не завжди ототожнювалися з народоправством і принципом виборності. Часто демократизм трактувався як процес реалізації «права як правди» й уособлювався з ідеєю справедливого, енергійного та видатного князя [3, с. 148]. Окреслюючи систему державного правління України, Р. Лашенко виводить її з державницьких традицій Київської Русі. Він виділяє її основні риси: 1) ідея народоправства, що реалізовувалась через функціонування народного віча; 2) ідея децентралізації влади, яка виявлялась через автономію громад та місцеве самоврядування; 3) реалізація демократичного принципу виборів; 4) договірний характер правових відносин між вічем і князем, князів між собою і землями тощо; 5) організація державного ладу за принципом «Держава для народу»; 6) відсутність станів і каст та політична рівноправність усіх членів суспільства [7, с. 148].

Оригінальними були погляди і С. Шелухіна щодо шляхів розвитку української державності. Аналізуючи досвід національно-визвольних змагань українського народу за незалежність у 1917-1920 рр., він підкреслював, що для успішної організації інститутів влади в Україні потрібно було вирішити ряд нагальних питань стосовно формування всієї системи політичної влади. С. Шелухін виділяє найвагоміші з них: 1) організація системи державної влади за централізованим або децентралізованим принципом; 2) формування органів влади шляхом виборчої системи чи за принципом призначень; 3) визначення системи розмежування трьох гілок влади – виконавчою, судовою і законодавчою; 4) виділення принципів організації судової влади [1, с. 133]. На думку вченого, система державної влади повинна поширюватися знизу вгору – шляхом виборів, і зверху вниз – шляхом призначень, створення комісій, до складу яких увійдуть компетентні люди з

певним багажем професійних знань і політичного досвіду.

Проаналізувавши наукові праці С. Шелухіна, можна стверджувати, що майбутній державний устрій України він вбачав виключно у формі демократичної республіки, заснованої на принципах народного суверенітету, «верховенства народу у всіх його класах і станах», що здійснюватиметься відповідними органами, яким народ надасть свої повноваження. Українське народне життя, психіка, право, прагнення та ідеали українського народу, на його думку, завжди зводилися до свободи, народоправства, демократії. Мусимо об'єднати всі національні сили, закликає С. Шелухін, для досягнення ідеї народного суверенітету та народоправства «без холопа і без пана» [1, с. 117]. У своїх працях С. Шелухін акцентує увагу на термінах «територіальна» і «національна» соборність. Разом з М. Грушевським та Р. Лашенком він надає перевагу територіальній соборності, бо вона, на його думку, неможлива без державності. Беручи до уваги, що територіальна і національна соборність не завжди співпадають (наприклад, Кубань з українським населенням, не зрікаючись національної соборності, територіально не бажала бути в складі УНР), С. Шелухін підкреслює, що для реалізації державності «нація мусить дбати про осягнення коло свого центру найбільшої територіальної соборності» [1, с. 128]. Тому однією з найзаповітніших мрій ученого було визначення України в її територіальних кордонах, «оскільки, незалежно від національної належності, всі, хто в ній проживає, будуть відчувати себе підданими української держави і поступовий процес громадянського самоусвідомлення все більше їх скріплюватиме» [1, с. 128].

Центральне місце в наукових працях учених займала ідея територіальної організації України. Варто зазначити той факт, що М. Грушевський фактично визначив напрямок державно-національної політики, яку Центральна Рада здійснювала протягом усього періоду свого існування. Головне національне гасло, яке визначало зміст усієї політичної боротьби у першу добу революції в Україні, – це її національно-територіальна автономія у складі Російської федеративної республіки. Вислів «федеративна Росія» сприймався як синонім «вільної України». Під час з'їзду національностей Росії у вересні 1917 р. М. Грушевський обґрунтував своє розуміння принципів федералізму: «Хай живе майбутня федеративна демократична Росія! Хай живуть держави федеративної Росії!» [1, с. 130].

Палким прихильником ідеї автономії був і М. Шаповал. Учений був одним із найрадикальніших і найпослідовніших борців за автономію України, яку він трактував досить широко. Виступаючи на Київському губернському українському з'їзді, який відбувся 17-18 червня 1917 року, він наголосив, що після ліквідації російського царизму Україна повинна встановити на своїх теренах абсолютно новий державний лад: «Народ український повинен сам бути господарем свого

краю і сам розпоряджатися грішми, які він збирає. Ми хочемо розпоряджатися самі своєю землею і тими багатствами, які є під землею. Це зветься автономія. Ми сказали, що цієї автономії хочемо і від свого слова не відступимося» [6, с. 52]. Як і інші згадані дослідники, М. Шаповал розглядав складне питання єдності українських земель, місце східних і західних регіонів у державотворчих процесах. Так акт об'єднання УНР і ЗУНР трактувався ним як об'єднане двовладдя, що принесло «необчислимі нещастя для українського народу» та призвело до подальшого розколу українських політичних сил внаслідок поглиблення протистояння між головою Директорії С. Петлюрою та Є. Петрушевичем [8, с. 129]. Погляди вченого частково подібні до позиції С. Шелухіна. Вони були прихильниками ідеї створення сильної армії, рішуче виступали і проти орієнтації на зовнішні сили в державотворчому процесі, засуджували втручання німців у внутрішні справи УНР, виступали проти влади гетьмана Скоропадського.

Значну частину праць учені присвятили ідеї створення зовнішньополітичних союзів у формі федерації чи конфедерації. Зокрема, М. Грушевський захоплювався перспективою майбутнього федеративного державного об'єднання трьох народностей на балтійсько-чорноморських шляхах – ідеєю федерації у складі України, Білорусії та Литви. Спільне політичне майбутнє цих народів М. Грушевський пояснював, у першу чергу, історичними зв'язками, що існували між українцями, білорусами та литовцями. З одного боку, вчений бачив перспективу такої федерації через відсутність серйозних конфліктів, а з іншого боку – кожен із цих народів, зазначає дослідник, проживав на своїй етнічній території, внаслідок чого національні кордони не зовсім змішались. Важливо, що домінуючу роль у такому федеративному об'єднанні М. Грушевський відводив українській нації, пояснюючи свою позицію більшою чисельністю населення та потужним господарсько-ресурсним потенціалом.

Принципово іншими були позиції С. Шелухіна і Р. Лашенка. Загалом вони не заперечували такої форми об'єднання держав і народів, як федерація. В розумінні С. Шелухіна, федерація – це «братолюбіє і братерське єднання народів і держав, без упослідження, без зневаги, без переслідування, без винародовлення, ... без національних і інших образ, а по принципу однакового і рівного достоїнства» [1, с. 132]. Його політична ідеологія базувалася на самостійницьких традиціях, але водночас він допускав можливість федеративних чи конфедеративних зв'язків України з іншими народами. Майбутнє України дослідник бачив у складі Чорноморської Адріатичної Федерації, союзу народів, близьких за расовими, психологічними духовними ознаками. Спираючись на власну теорію кельтського походження Русі, він указує на бажаність і необхідність федерації українського народу зі спорідненими народами Адріатики – чехами, словенцями, сербами, словаками та

хорватами. Дослідник також застерігав від федерування з російським і польським народами, посилаючись на факти історично-політичного досвіду.

Свою концепцію федералізму запропонував і Ростислав Лашенко, трактуючи федералізм як певний механізм децентралізації влади Російської імперії. Дослідження різних аспектів укладення Переяславської угоди привели вченого до висновку про необхідність визначення та дотримання певних принципів за умови спільного державного життя України з Росією. Він вважає, що ті реальні підвалини, на яких укладалась угода 1654 р., у юридичному відношенні є вічними, а отже, саме на них мають базуватися майбутні взаємовідносини Української та Російської держав. Основним елементом у процесі утворення федерації між Україною і Росією Р. Лашенко вважає територію, а також права сторін, що передбачалися при укладенні договору: економічні, судові, адміністративні, територіальні, політичні, внутрішні і зовнішні. На цих підставах він виділив основні об'єднувачі принципи – добровільність, політична незалежність, державність, що могли бути покладені в основу майбутнього федеративного чи конфедеративного зв'язку України з Росією. Федералізм, на думку Р. Лашенка, передбачає впровадження цілого ряду нормативних актів внутрішньо-територіального регулювання [7, с. 96-99].

Будучи активними учасниками національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр., чимало праць українські вчені-емігранти присвятили аналізу причин поразки державницьких устремлінь. Зокрема, С. Шелухін серед них виділив такі: 1) відсутність у діях державної влади правильної політичної орієнтації; 2) проблеми, пов'язані з формуванням геополітичного статусу УНР, які ускладнювались існуючим стереотипом сильної Росії; 3) відсутність організованої військової сили та низьку правову організацію суспільства; 4) незадовільний стан інформаційної системи, через яку поширювалася неправдива інформація про Україну; 5) важке фінансове становище тогочасної УНР [1, с. 69].

Схожу позицію висловив і Р. Лашенко, наголосивши, що в майбутньому державному будівництві Україні варто зосередитись на власному політичному досвіді і власних традиціях. М. Шаповал також зазначав, що причиною державотворчих невдач були: відсутність чіткої соціальної програми у Центральній Раді; відсутність потужних військових сил УНР; низький рівень національної свідомості українців; недостатня консолідованість української нації. Аналіз праць народників післяреволюційного періоду засвідчує, що поразка національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. значною мірою вплинула на їх державотворчий світогляд. Це пояснюється тим, що чимала частина народників була активно задіяна в політичній практиці, а тому до певної міри відчувала і власну провину за втрату української незалежності. Перебуваючи в еміграції, вони не лише переосмислювали минуле,

але й працювали над альтернативними державотворчими концепціями майбутньої України. Народники у своїх працях нерідко ототожнювали поняття «демократії» з державною незалежністю України. Тому ми маємо підстави означити згаданий напрям політичної думки як народницько-демократичний.

Таким чином, ми можемо констатувати, що представники народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду досліджували питання історико-правових підстав української державності, розробляли форми державного устрою України, а також її можливі зовнішньополітичні союзи. Однак їхні погляди мали деякі відмінності. Якщо М. Грушевський, розглядаючи правові аспекти самовизначення українців, трактував Переяславський договір як васальну залежність, за якої український гетьман підпорядковувався московському царю, то С. Шелухін і Р. Лашенко наголошували на її персональному характері, який ліквідувався після абдикації царя у 1917 р. Обидва вчені були прихильниками ідеї самостійної України, а в їхніх працях прослідковується ототожнення ідеї демократизму з ідеєю незалежної Української держави. Натомість як М. Грушевський, так і М. Шаповал відстоювали позицію широкої автономії України у складі Росії. Щодо системи державного правління, то згадані вчені підтримували ідею республіканського ладу у парламентській чи президентській формі. Цікавими є погляди вчених стосовно типів і форм зовнішньополітичних союзів. Так М. Грушевський відстоює можливу майбутню федерацію України з Литвою і Білорусією, Р. Лашенко бачить перспективу майбутнього

федеративного об'єднання України з Росією, а С. Шелухін писав про майбутню федерацію з південними і західними слов'янами-чехами, словенцями, сербами, словаками та хорватами. Хоча вектори зовнішньої орієнтації у вчених були різними, та всі вони відстоювали принципи рівності і демократичності у міждержавних союзах. Спільними були погляди вчених щодо основних причин поразки національно-визвольних змагань українського народу у 1917-1920 рр., де особливе місце вони відводили ідеї використання власних сил і традицій українського народу в побудові незалежної держави. Отже, ми можемо констатувати, що на відміну від дореволюційної народницької ідеології, представники народництва міжвоєнного періоду відрізняються більшою увагою до історії української державності, вони відкидали твердження про нездібність українського народу до державного будівництва, яке підтримувалось старонародниками, відводячи йому основну роль у державній діяльності. Новонародники одноставно трактували демократизм як ментальну рису українського народу, що виражався в його прагненні до політичної незалежності.

З позиції сьогодення можна по-різному оцінювати політичні погляди та політичні позиції представників народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду. Проте їхні погляди щодо шляхів державного будівництва залишаються актуальними і сьогодні в процесі розбудови України як демократичної, правової і соціальної держави. Вони мають не лише теоретичне, але й практичне значення та можуть бути використаними в сучасній політичній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьманчук М. П. Сергій Шелухін: суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали / Гетьманчук М. П., Турчин Я. Б. – Львів : Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2006. – 214 с.
2. Заїкіна О. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній / Заїкіна О., Заїкін В. – Львів : Перша Союзна Друкарня, 1937. – 19 с.
3. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – Київ : Україна. – Ч. 1. Княжа доба. – Ч. 2. Литовсько-польська доба. – 1998. – 248 с.
4. Лашенко Р. Сучасний мент і організація влади / Р. Лашенко // ЦДІА України у м. Львові. Ф. 370, оп. 1, спр. 14, арк. 1-3.
5. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
6. Миронець Н. М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність / Н. М. Миронець // Політологічні читання. – Донецьк, 1993. – № 2. – с. 150–160.
7. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.
8. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці) / М. Шаповал. – Прага, 1927. – 284 с.

Рецензенти: Іванов М. С. – д.політ.н., професор;
Євтушенко О. Н. – к.політ.н., доцент.

© Івасечко О. Я., 2011

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2011 р.